

The Character Representation of Alexander and Dara in Nizami's *Iskandarnāme*: A Critical Discourse Analysis Approach

Zahra Bahreinian¹
Sayyede Maryam Rozatian^{2*}
Omid Zakerkish³
Masoud Algooneh Jouneghani⁴

Abstract

Numerous Islamic sources, especially various *Iskandarnāme*hs, portray Alexander as a popular figure. Nizami too, in his *Iskandarnāme*h, strives to depict Alexander as the epitome of an ideal ruler. This study investigates two letters from Dara and Alexander in Nizami's *Sharafnāme*h. To perform the analysis, this article utilises overwording, hyponymy, antonymy, marked vocabulary, metaphors, sentence types, nominalisation, sentence modes, modality, pronouns, persuasive strategies, sentence cohesion, interactional conventions, and broader text structures from the descriptive layer of Fairclough's *Critical Discourse Analysis*. This study concludes that Nizami tends to portray Dara as a proud, arrogant, exclusive, foolish, traditional, and reveller character; on the other hand, he depicts Alexander as a wise, God-fearing, warrior, young, eloquent, and powerful figure. Furthermore, Dara's wording is always harsh and direct, while Alexander's words are indirect and veiled.

Keywords: Alexander, Dara, *Iskandarnāme*h, Nizami Ganjavi, Critical Discourse Analysis.

Extended Abstract

1. Introduction

Numerous Islamic sources, especially various *Iskandarnāme*hs, portray Alexander as a popular figure. By contextualising Alexander, Nizami too, in his

1. Ph. D. Student in Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran.
(zahra.bahreinian70@gmail.com)

*2. Associate Professor in Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran.
(Corresponding Author: rozatian@yahoo.com)

3. Assistant Professor in Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran.
(o.zakerkish@ltr.ui.ac.ir)

4. Associate Professor in Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran.
(m.algooneh@ltr.ui.ac.ir)

Iskandarnāmeḥ, strives to depict Alexander as the epitome of an ideal ruler. Alexander is Nizami's favourite protagonist and Dara is his antagonist, which makes their quarrels unique. This uniqueness can be due to Nizami's conscious utilization of the potential of the Persian language or his unconscious being affected by the historio-cultural environment. The central question of this study is how Nizami depicts Alexander and Dara as characters. To answer this question, this study investigates the part of *Sharafnāmeḥ*, which entails the two letters from Alexander and Dara before the battle.

2. Methodology

The present study adopts a descriptive-analytic approach and surveys library sources.

3. Theoretical Framework

Critical Discourse Analysis investigates a work in the light of its societal context. To analyse a text, Norman Fairclough introduces a method which explores the deep layers of the text and uncovers the societal constraints in the text. This method investigates the text in three layers: Description, Interpretation, and Explanation. The present study employs the descriptive layer to investigate Nizami's *Iskandarnāmeḥ*.

4. Discussion and Analysis

Informed by Fairclough's descriptive layer, the present study investigates Nizami's *Iskandarnāmeḥ* in the light of vocabulary, grammar, and textual structures. The analysis of the vocabulary is as follows:

Overwording: to compose a sentence by excessive repetition of words in order to emphasise a concept or an idea.

Hyponymy: The semantic relationship between each of the more specific words that belong to the same discourse, all of which show the author's orientation toward a specific semantic field.

Antonymy: A chain of antonyms which emphasise a highlighted part of reality.

Marked and Unmarked: Some marked and unmarked words have implicit and value-giving meanings.

Metaphors: According to Fairclough, metaphors are socially motivated, different metaphors may correspond to different interests and perspectives and may have different ideological loadings.

The grammatical analysis is as follows:

Sentence types: sentences are classified as action-based, eventual, and descriptive.

Nominalisation: Ideology deletes the element of time, and masks and covers the identity and motive of the character.

Sentence modes: declarative (statements), interrogative (questions), and imperative (commands) sentences are in accordance with the power of the discourse.

Modality: refers to the ways language can express various relationships to reality or truth. For instance, a modal expression may convey that something is likely, desirable, or permissible.

Pronouns: The power dynamic affects the selection of the pronouns.

Sentence cohesion: concerns the flow of sentences and paragraphs from one to another. It involves the tying together of old information and new, which, in turn, un/covers the implicit meanings within the text.

The structural analysis is as follows:

Interactional conventions: Form the conversation and control its topic.

Broader structures in the text: Investigate the repetition, elimination, or sequentiality of a concept.

5. Conclusion

The two letters between Alexander and Dara serve as their political and ideological battleground. Before the actual fighting, Alexander and Dara battle through their words. They intend to prove their upper hand. Nizami tends to portray Dara as a proud, arrogant, exclusive, foolish, traditional, and reveller character; on the other hand, he depicts Alexander as a wise, God-fearing, warrior, young, eloquent, and powerful figure. In the beginning, Dara has the upper hand, and insists on enforcing racial and political power by belittling Alexander. On the other hand, Alexander argues that power rests only in God's hands, and he is superior to Dara in faithfulness, knowledge, and military power. Throughout the letter, Nizami emphasises Alexander's knowledge and Dara's idiocy. In his view, Dara is a reveller king. Dara's wording is always harsh and direct, while Alexander's words are indirect and veiled; in other words, Alexander is superior in erudition and rhetoric.

Bibliography

Amini Shalamzari, Z. 1400 [2021]. *Tahlil-e Goftemān-e Enteqādi-e Zabān-e Hemāsi, Qenāei va Erfāni dar Manzoomeh-hāye Nizāmi*. Doctoral Dissertation, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan. [In Persian].

Fairclough, N. 1995. *Critical Discourse Analysis*. London: Edward Arnold. [In English].

- Fairclough, N. 1389 [2010]. *Tahlil-e Enteqādi-e Goftemān*. Translators (trans.). Tehran: Motale-at va Tose'eh Rasaneh. [In Persian]. [Critical Discourse Analysis]
- Fairclough, N. 1399 [2020]. *Tahlil-e Goftemān-e Enteqādi*. Rohollah, Q (trans.). Tehran: Andisheh Ehsan. [In Persian]. [Critical Discourse Analysis]
- Fotoohi, M. 1395 [2016]. *Sabk-Shenāsi-e Nazaryieh-hā, Rooykard-hā va Ravesh-hā*. Tehran: Sokhan. [In Persian].
- Nizami Ganjavi, E. Y. 1400 [2021]. *Sharaf-Nāme*. Hassan Vahid, D (ed.). Tehran: Qatreh. [In Persian].
- Safa, Z. 1370 [1991]. "Molāhezāti darbāreh-ye Dāstān-e Iskandar Maqdooni va Iskandar-Nameh-hā-e Ferdowsi va Nizami," *Iran Shenāsi*. No, 11. 269-481.
- Servatiyan, B. 1388 [2009]. *Honar va Andisheh-ye Nizāmi-e Ganjeh-ei*. Tehran: Hamshahri. [In Persian].
- Yarmohammadi, L. 1391 [2012]. *Darāmadi bar Goftemān-Shenāsi*. Tehran: Hermes. [In Persian].
- Zarrinkoob, A. 1372 [1993]. *Pir-e Ganjeh dar Jostojooy-e Nākojā-ābād*. Tehran: Sokhan. [In Persian].

How to cite:

Bahreinian, Z., Rozatian, S.M., Zakerkish, O. and Algooneh Jouneghani, M. 2024. "The Character Representation of Alexander and Dara in Nizami's *Iskandarnāme*: A Critical Discourse Analysis Approach", *Naqd va Nazaryeh Adabi*, 19(2): 57-80. DOI:10.22124/naqd.2024.28218.2603

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۲

صفحات ۵۷-۸۰

بازنمایی شخصیت اسکندر و دارا در دو نامه از/اسکندرنامه نظامی با توجه به لایه توصیف در رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی

سیده مریم روضاتیان^{۲*}مسعود آگوننه جوقانی^۴زهرا بحرینیان^۱امید ذاکری کیش^۳

چکیده

اسکندر در منابع گوناگون دوره اسلامی، به‌ویژه اسکندرنامه‌ها در قالب شخصیتی محبوب تصویر شده است. نظامی هم در/اسکندرنامه خود تلاش دارد چهره‌ای از یک شاه آرمانی را در قامت شخصیت اسکندر معرفی کند. در این پژوهش دو نامه از دارا و اسکندر در شرف‌نامه نظامی براساس ابزار عبارت‌بندی افراطی، شمول معنایی، تضاد معنایی، واژگان نشان‌دار، استعاره‌ها، انواع جمله، فرآیند اسم‌سازی، وجه، وجهیت، ضمیر، شیوه‌های اقناعی، پیوند جملات، قراردادهای تعاملی و ساختارهای گسترده‌تر در متن از لایه توصیف تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف بررسی شد. با توجه به این ابزار، این دستاورد حاصل شد که نظامی تمایل دارد دارا را شخصیتی مغرور، خودبرتربین، انحصارطلب، بی‌خرد، کهنه‌گرا و خوشگذران و درمقابل او، اسکندر را شخصیتی خردمند، خداترس، جنگجو، جوان، سخنور و قدرتمند بازتاب دهد. همچنین سخنان دارا همواره تند و صریح و سخنان اسکندر غیرمستقیم و در لفافه است.

واژگان کلیدی: اسکندر، دارا،/اسکندرنامه، نظامی گنجوی، تحلیل گفتمان انتقادی.

Zahra.bahreinian70@gmail.com

* rozatian@yahoo.com

O.Zakerikish@litr.ui.ac.ir

Algooneh@yahoo.com

۱. دانشجوی دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول)

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

۴. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

۱- مقدمه

نورمن فرکلاف^۱، زبان‌شناس معروف بیشتر به خاطر نظراتش دربارهٔ تحلیل گفتمان انتقادی در جهان شناخته شده است. تحلیل گفتمان انتقادی، یک اثر را در بستر اجتماعی‌اش بررسی می‌کند. به باور تحلیلگران گفتمان انتقادی، رابطهٔ صورت و معنا رابطهٔ دلبخواهی یا قراردادی نیست و صورت‌های زبانی آزادانه‌گزينش نمی‌شوند بلکه صورت‌بندی‌ها و اشکال گوناگون قدرت و به‌طور کلی مجموعه‌ای از محدودیت‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ایدئولوژیک، این روابط و گزينش‌ها را تعیین می‌کنند. بنابراین زبانی که به کار می‌بریم مجسم‌کنندهٔ دیدگاهی خاص نسبت به واقعیت است. فرکلاف برای تحلیل متن، روشی را معرفی می‌کند که به کمک آن می‌توان یک متن را لایه‌لایه شکافت و به معنای عمیق سازوکارهای اجتماعی در آن پی برد. این روش متن را در سه لایهٔ توصیف، تفسیر و تبیین بررسی می‌کند. در لایهٔ توصیف، بیش از هرچیز به متن توجه می‌شود. در اینجا فرکلاف با تأثیر از زبان‌شناسی هالیدی در تلاش است که واژگان، دستور و روابط پیوندی شامل ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی را در یک متن برمبنای کارکردهای اجتماعی بررسی کند. در لایهٔ تفسیر و تبیین، کنش‌های گفتمانی و نقش «بافت گفتمانی» و «بافت موقعیت» در تحلیل متن موردتوجه قرار می‌گیرد.

در پژوهش پیش‌رو، از لایهٔ توصیف روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف برای تحلیل قسمتی از *اسکندرنامه* نظامی استفاده شده است. این قسمت دربارهٔ تقابل شخصیت دارا و اسکندر در عرصهٔ قدرت سیاسی، دینی و اجتماعی است. پرسش اصلی این است: نظامی چگونه شخصیت اسکندر و دارا را در منظومه‌اش منعکس کرده است؟ بنا بر فرضیهٔ ما نظامی تحت‌تأثیر شرایط و روزگاری که در آن می‌زیسته و ایدئولوژی و باوری که براساس آن پرورش یافته است، به‌صورت آگاهانه یا ناخودآگاه شخصیت اسکندر و دارا را در ذهن مخاطب خویش ساخته است. برای دستیابی به این هدف پژوهشی قسمتی از *شرف‌نامه* انتخاب شد که شامل نامه‌نگاری دارا و اسکندر به یکدیگر پیش از شروع جنگ است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Norman Fairclough

۱-۱- اسکندر و دارا

اسکندر مقدونی، فاتح بزرگ دوران باستان، یکی از مهمترین شخصیت‌های تاریخی است که اطلاعات درست و نادرست، تاریخ‌مند و افسانه‌ای، مثبت و منفی درباره او زیاد است. براساس متون تاریخی، اسکندر سوم، فرزند فیلیپ دوم، پادشاه مقدونیه، در سال ۳۵۶ قبل از میلاد به دنیا آمد و پس از جانشینی پدر و پیروزی در جنگ‌های متعدد و تصرف سرزمین‌های بزرگ دنیای باستان، در سال ۳۲۳ قبل از میلاد، در سن ۳۳ سالگی از دنیا رفت. یکی از مهمترین اقدامات وی، لشکرکشی به ایران است. او در طی سه لشکرکشی گسترده، داریوش سوم، پادشاه هخامنشی را شکست داد و به این ترتیب سلسله دویست و بیست ساله هخامنشیان منقرض گشت. پس از این شکست، اسکندر پارسه، پایتخت هخامنشیان را غارت کرد و تخت جمشید را آتش زد (پیرنیا، ۱۳۴۴: ۱۴۱۹-۱۴۲۹)، بسیاری از بزرگان و مردم ایران را به قتل رسانید، آتشکده‌های زرتشتیان را ویران نمود و نیز کتابخانه‌های ایران را پراکنده ساخت. (فیروزمندی شیره‌جینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۸) برخی دیگر از محققان نگاهی کاملاً منفی به اسکندر ندارند و معتقدند اسکندر:

«علیرغم به آتش کشیدن تخت جمشید، با ایرانیان رفتار نسبتاً ملایمی در پیش گرفت؛ هم آداب و رسوم ایرانی را در دربار خود اشاعه داد و هم مانند ایرانیان لباس می‌پوشید. [...] و ایرانیانی که به او پیوسته بودند، بدون اجبار و از روی میل شخصی خودشان از او تبعیت می‌کردند» (بوسورث به نقل از امیدسالار، ۱۳۹۰: ۴۹).

داریوش سوم (۳۸۰-۳۳۰ ق.م) یا دارا، آخرین پادشاه هخامنشی است که تصویر او در سایه‌روشن تاریخ و افسانه قرار گرفته است. با توجه به منابع تاریخی، او فرزند آرشام و از نوادگان داریوش دوم بود که پس از مرگ عموزاده‌اش اردشیر چهارم در سال ۳۳۶ قبل از میلاد به پادشاهی رسید و پس از ۶ سال سلطنت، در جنگ با اسکندر شکست خورد. او در سال ۳۳۰ ق.م به دست یکی از یارانش کشته شد. براساس افسانه‌های ایرانی و بیشتر منابع تاریخی اسلامی، دارا پسر دارا پسر بهمن پسر اسفندیار، آخرین پادشاه کیانی است که با اسکندر جنگید و سپس به دست دو تن از یارانش به قتل رسید (پیرنیا، ۱۳۴۴: ۱۱۸۸).

شخصیت اسکندر و درمقابل او دارا، در فرهنگ و ادبیات همه جهان و به‌طور خاص ایران، بازتاب گسترده و متناقضی داشته است. منابع ایرانی پیش از اسلام، همواره نگاهی تاریک به اسکندر داشتند. در متون پهلوی چون *ارداویراف‌نامه*، *مینیوی خرد*، *دینکرد پنجم*، *نامه تنسر*؛ اسکندر با شدیدترین و منفورترین صفات از جمله *گجستک*، *اژدهاک* *بددین*، *پلید* و *ویران‌کره*

(ویران کار) همراه است (صفا، ۱۳۷۰: ۴۷۹ و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۱۵۶). درمقابل در دوره اسلامی، چهره اسکندر کاملاً متضاد با منابع دوران قبل از اسلام بازتاب یافت. این تفاوتِ نگرش عمیق از چهره اسکندر در دوره پیشااسلامی و اسلامی، دلایل گوناگونی دارد که هر کدام به‌طور مجزا قابل بحث است. یکی از این دلایل، منابع مورد استفاده در دوران اسلامی است؛ منابعی که عمدتاً براساس ترجمه کتاب *کالیستنس دروغین*^۱ نوشته شده‌اند. در قرن دوم میلادی، نویسندۀ ای یونانی- مصری به نام *کالیستنس*، روایتی افسانه‌ای درباره اسکندر به تحریر درآورد. این کتاب و ترجمه لاتینی آن که به دست ژولیوس والریوس^۲ در قرن چهارم میلادی نوشته شد، منشأ اصلی افسانه‌سازی از چهره اسکندر در تاریخ شرق و غرب است (ای البرکات، ۱۳۸۷: ۱۹). عموماً و به اشتباه این کتاب را به *کالیستنس* (کشته به فرمان اسکندر در ۳۲۸ ق.م) نبیره یا برادرزاده ارسطو و هم‌دوره با اسکندر نسبت داده‌اند (صفا، ۱۳۷۰: ۴۷۰). همین اشتباه موجب شده که کتاب افسانه‌ای *کالیستنس* قرن دوم میلادی که ۵۰۰ سال بعد از اسکندر زندگی می‌کرده است، دارای اعتبار تلقی شود. این کتاب در مشرق‌زمین احتمالاً ابتدا به زبان سریانی، سپس به زبان پهلوی و عربی و در نهایت از زبان عربی به فارسی ترجمه و به منبع مهمی برای مورخان اسلامی تبدیل شد. علاوه بر این تمامی اسکندرنامه‌هایی که در دوران اسلامی نوشته شده‌اند، مستقیم یا غیرمستقیم تحت‌تأثیر این کتاب و نیز افسانه‌های عامه مردم درباره اسکندر نوشته شده‌اند. افسانه‌هایی که با گذر زمان بر شاخ‌وبرگ‌های آن افزوده شده است.

۱-۲- / اسکندرنامه نظامی

جمال‌الدین ابو محمد الیاس بن یوسف نظامی گنجوی، شاعر بزرگ ایرانی (۵۳۵-۶۰۷ ه.ق) مثنوی *اسکندرنامه* را در سال‌های پایانی عمر خود سرود. *اسکندرنامه* خود شامل دو مثنوی *شرف‌نامه* و *اقبال‌نامه* است که نظامی در کتاب اول به شرح جنگ‌های تاریخی- افسانه‌ای اسکندر پرداخت و آن را به پادشاه نصره‌الدین ابوبکر پسر محمد جهان‌پهلوان از اتابکان آذربایجان اهدا کرد و مثنوی *اقبال‌نامه* یا *خردنامه خسروان* را که موضوع آن دوران پیامبری اسکندر و سفرهای معنوی اوست، به ملک عزالدین مسعود بن نورالدین ارسلان، حاکم موصل تقدیم نمود (ثروتیان، ۱۳۸۸: ۱۷۱).

1. Pseudo- Callisthenes
2. Julius Valerius

به نظر می‌رسد نظامی علاقه ویژه‌ای به شخصیت اسکندر دارد. او تمام ویژگی‌های یک پادشاه آرمانی را به اسکندر بخشیده است. درست است که نظامی در کتاب خود بارها اذعان می‌کند که از اطلاعات منابع مهم تاریخی بهره برده اما نمی‌توان میل و اراده او در توصیف شخصیت اسکندر را نادیده گرفت. «هیچ‌یک از مآخذ نظامی، تاریخ واقعی نبوده است و شاعر هم دنبال نقل یک تاریخ واقعی نمی‌گشته است» (زرین‌کوب، ۱۳۷۲: ۱۷۳).

درگیری دارا و اسکندر در *اسکندرنامه* نظامی، بعد از مرگ فیلقوس، پادشاه مقدونی آغاز می‌شود. فیلقوس همواره به دارا خراج می‌داد اما اسکندر، جانشین او، از پرداخت خراج به ایرانیان امتناع می‌کند. به این ترتیب نامه‌نگاری‌های تهدیدآمیزی بین دو شاه صورت می‌گیرد. پس از این نامه‌نگاری‌ها، جنگ سختی آغاز می‌شود. دو نفر از سرهنگان دارا به او خیانت می‌کنند و دارا را به قتل می‌رسانند. به این ترتیب اسکندر پیروز جنگ می‌شود.

نامه دارا به اسکندر، مجموعاً ۶۴ بیت دارد. دارا نامه خود را با ستایش خدا در ۱۱ بیت آغاز می‌کند و سپس با کمک بیت ۱۲ به عنوان بیت تخلص به سراغ محتوای اصلی نامه می‌رود. مضمون اصلی نامه نکوهش یونانیان، بزرگ‌پنداشتن خود در جایگاه شاه بلافصل، پای‌بندی بر دین زرتشت، تحقیر و تهدید اسکندر، هشدار و گاه ترغیب و نصیحت او به خاکساری و فروتنی در برابر خود و پیشنهاد مصالحه و مدارا است. نامه اسکندر به دارا، ۸۵ بیت دارد که با ستایش خدا در حدود ۱۵ بیت آغاز می‌شود و در دو بیت ۱۶ و ۱۷ به موضوع اصلی نامه بازمی‌گردد. اسکندر پادشاهی خود را حکم و خواست خدا می‌داند و جنگ با خود را جنگ در برابر خدا. او خود را پیرو آیین ابراهیم و مخالف جدی با دین زردشت معرفی می‌کند. اسکندر در این نامه تلاش دارد تا به سخنان دارا جواب دهد؛ از این رو بسیاری از ابیات این نامه با نامه دارا متناظر است. نامه اسکندر نیز مشحون از تهدید و هشدار و نیز ترغیب و نصیحت با کمک تمثیل یا بدون استفاده از آن است با این تفاوت که تهدیدهای اسکندر در مقایسه با دارا بیشتر غیرمستقیم و در لفافه است.

۳-۱- پیشینه پژوهش

درباره بازتاب شخصیت اسکندر در ادبیات فارسی، کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های بسیاری نوشته شده است. تعداد این آثار و نیز موضوعات مطرح‌شده در آنها بسیار زیاد است. از این میان برای نمونه به کتاب *اسکندر و ادبیات ایران* نوشته سید حسن صفوی (۱۳۶۴) می‌توان

اشاره کرد. نویسنده در این کتاب، تفاوت شخصیت اسکندر در *شاهنامه* فردوسی و *اسکندرنامه* نظامی را مورد بررسی قرار می‌دهد. علاوه بر این کتاب، ذبیح‌الله صفا (۱۳۷۰)، اروجی (۱۳۹۳)، مدبری و حسینی‌سروری (۱۳۸۷) و کرمی (۱۳۸۳) مقالاتی با محوریت مقایسه شخصیت اسکندر در *شاهنامه* فردوسی و *اسکندرنامه* نظامی نوشته‌اند.

همچنین بسیاری از پژوهشگران ایرانی در خلال نوشته‌هایشان به بررسی شخصیت‌پردازی نظامی از اسکندر در *شرف‌نامه* پرداخته‌اند. در میان این آثار، کتاب پیرگنج‌ه در جستجوی *ناکجا آباد* نوشته عبدالحسین زرین کوب (۱۳۷۲) اطلاعات ارزشمندی به ما می‌دهد. زرین کوب در این کتاب از تلاش نظامی برای بساختن چهره یک فرمانروای آرمانی و حاکم حکیم در قالب شخصیت اسکندر سخن می‌گوید. علاوه بر او، بهروز ثروتیان (۱۳۹۶)، منصور ثروت (۱۳۷۰) و دیگر نظامی‌پژوهان، مختصر یا به تفصیل در خلال نوشته‌هایشان، به بررسی شخصیت اسکندر، در دیدگاه نظامی توجه نموده‌اند.

تاکنون از روش تحلیل گفتمان فرکلاف، برای بررسی *اسکندرنامه* نظامی و نیز چگونگی تبلور شخصیت اسکندر در یک کتاب قرن ششمی سخن نرفته است تنها در برخی پژوهش‌ها، آثار نظامی از منظر تحلیل گفتمان انتقادی بررسی شده‌اند. از این میان می‌توان به رساله «تحلیل گفتمان انتقادی زبان حماسی، غنایی و عرفانی در منظومه‌های نظامی» از امینی شلمزاری (۱۴۰۰) و مقاله‌های مستخرج از آن به‌ویژه مقاله «مقایسه گفتمان ارسطو، افلاطون و سقراط در *اقبال‌نامه* براساس رویکرد تحلیل انتقادی گفتمان فرکلاف» (۱۴۰۲) اشاره کرد.

۲- بحث و بررسی

فرکلاف در مرحله توصیف^۱ به متن توجه دارد. او در این قسمت ۱۰ سؤال مطرح می‌کند که جواب هر کدام از آنها، زوایای پنهان یک متن را آشکار می‌سازد. این سؤالات خود در سه زمینه واژگان، دستور زبان و ساختارهای متنی قرار می‌گیرند و نیز در یک تقسیم‌بندی دیگر، پاسخ سؤالات واجد ارزش تجربی^۲ ارزش رابطه‌ای^۳ و ارزش بیانی^۴ هستند. ارزش تجربی با محتواها،

1. Description
2. Experiential
3. Relational
4. Expressive

دانش و باورها؛ ارزش رابطه‌ای با روابط و مناسبات اجتماعی؛ ارزش بیانی با فاعلان و هویت‌های اجتماعی ارتباط می‌یابد (فرکلاف، ۱۳۹۹: ۱۵۳).

۲-۱- واژگان^۱

کلمات دارای چه ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی هستند؟ برای پاسخ به این پرسش فرکلاف راهکارهایی ارائه می‌دهد که ما در ادامه و در مقایسه دو متن منتخب، آنها را بررسی خواهیم کرد.

۲-۱-۱- عبارت‌بندی افراطی^۲

منظور از عبارت‌بندی افراطی، تکرار یک واژه یا واژگان مترادف در متن به جهت تأکید بر یک مفهوم یا اندیشه خاص است. فرکلاف می‌گوید: «این پدیده حاکی از شیفتگی به جنبه‌ای از واقعیت می‌باشد که ممکن است نشانگر این امر باشد که اینجا کانون مبارزه ایدئولوژیک است» (فرکلاف، ۱۳۹۹: ۱۵۸). در نامه دارا به اسکندر، نظامی تلاش دارد دارا را شخصیتی مغرور و پرنخوت نشان دهد. از این رو از زبان دارا، او را با عناوین برتری‌جویانه توصیف و معرفی می‌کند؛ به همین دلیل بسامد واژگان سر و سرور در نامه دارا زیاد است:

منم سر دگر سروران پای و دست سر خویشتن را چه باید شکست؟

(نظامی، ۱۴۰۰: ۱۸۷)

سری کو که سربخش دارا کنی؟ به ار پیش دارا مدارا کنی

(همان: ۱۸۶)

این درحالی است که دارا برای توصیف اسکندر از تکرار واژگان مترادف دیگری استفاده می‌کند:

وگر نه چنانست دهم گوش پیچ که دانی که هیچی و کمتر ز هیچ

(همان: ۱۸۶)

تو ای طفل ناپخته خام‌رای مزن پنجه در شیر جنگ آزمای

(همان: ۱۸۵)

توانم که من با تو ای خام‌خوی کنم پختگی، گردم آزر مجوی

(همان: ۱۸۶)

1. Lexicon

2. Overwording

واژگان طفل، ناپخته، خام‌رای و خام‌خوی از نظر معنایی تقریباً مترادف هم هستند و تکرار آنها برای خطاب قرار دادن اسکندر علاوه بر تحقیر او بر تقابل کهنه/نو، خام/پخته، جوان/پیر اشاره دارد. به این ترتیب می‌توان آن را نوعی گفتمان «نوستیزی» یا «کهن‌ستایی» دانست.

۲-۱-۲- شمول معنایی^۱

فرکلاف در توضیح شمول معنایی می‌گوید: «شمول معنایی موردی است که در آن معنای یک واژه در درون معنای واژه‌ای دیگر قرار دارد و در یک نوع گفتمان ایدئولوژیکی واقع شده است» (فرکلاف، ۱۳۹۹: ۱۵۹). شمول معنایی را می‌توان شبکه واژگانی دانست که به گونه‌ای معنادار به یک گفتمان خاص تعلق دارد و به نوعی بیانگر علاقه نویسنده، به یک حوزه معنایی است.

در /اسکندرنامه، نظامی تلاش دارد شخصیت اسکندر را در قامت یک شخصیت خردورز و دوستدار دانش نشان دهد؛ از این رو شبکه واژگان مترادفی چون هوشمند، قوی حجت، خرد، بی‌خرد، بخرد، هوشیار، عقل، دانش‌آموز، تعلیم، حکمت، آگاه؛ در نامه او به چشم می‌خورد. این درحالی است که در نامه دارا، تنها سه واژه دانش، دانا، خرد وجود دارد. در ادامه مباحث قبلی، دارا را علاقه‌مند به استفاده از واژگانی مرتبط با حوزه خاندان شاهان ایران می‌بینیم. از این رو شبکه واژگانی چون خاندان کهن، خسروان عجم، نژاد کیان، نژاده، شاهان رویین‌تن، پیوند خویش، نسب‌نامه، کیخسرو، کاووس، جم، اسفندیار، بهمن در نامه دارا به اسکندر وجود دارد. در نهایت اسکندر از واژگانی مربوط به ادیان سامی استفاده می‌کند (پیغمبر، صحف، ابراهیم، سلیمان)، موضوعی که در نامه دارا اصلاً به آن اشاره نشده است. به این ترتیب اسکندر خود را پیرو آیین ابراهیم می‌داند.

۲-۱-۳- تضاد معنایی^۲

تضاد معنایی نزد فرکلاف، همان مفهوم تضاد در بلاغت فارسی است؛ با این تفاوت که وجود برخی واژگان متضاد و یا وجود مجموعه‌ای از واژگان متضاد، می‌تواند بر جنبه خاصی از واقعیت پافشاری کند. از میان تضادهای نامه دارا، کلان تضاد میان دو مفهوم برتری و کهنتری، کهنه و نو برای ما ارزشمند است. دارا در نامه خود مرتباً به برتری خود بر اسکندر تأکید

1. Hyponymy
2. Antonymy

می‌کند و آن را با کمک تضادهایی چون خدا و بنده، پیل و پشه، سرور و زیردست، آهن و موم نشان می‌دهد. همچنین مفهوم تقابل میان کهنه (دارا) با نو (اسکندر) با تضاد کهن و نو، پخته و خام آشکار می‌شود و البته این هر دو موضوع فقط در تضادهای لفظی نیست بلکه دارا در سراسر نامه خود ضمن تحقیر اسکندر و زیردست بودنش، خود را برتر و نماینده خداوند معرفی می‌کند. همچنین دارا مرتباً اسکندر را طفل و دارنده غرور جوانی می‌داند و خود را گرگ پیر معرفی می‌کند.

در نامه اسکندر نیز کلان تضاد خرد و بی‌خرد، تیغ و تاج اهمیت دارد. اسکندر با تضاد واژگان خرد و بی‌خرد، هشیاری و بی‌هشی، بخرد و بیخود، سلیمان و و دیو، تلاش دارد خود را خردمند و اقدام دارا برای جنگیدن را نادانی و وسوسه‌های شیطانی معرفی کند. همچنین درمقابل دارا که خود را صاحب قدرت شاهانه می‌داند، اسکندر بر توانایی نظامی خود تأکید می‌کند.

۲-۱-۴- واژگان نشان‌دار و بی‌نشان^۱

فرکلاف با بیان تضاد معنایی، بحث ارزش تجربی واژگان را به پایان می‌برد اما ما برای تکمیل کار خود، از موضوع واژگان نشان‌دار و بی‌نشان یا واژگان هسته‌ای و غیرهسته‌ای استفاده می‌کنیم. واژگان هر زبان یا خنثی‌اند که در این صورت بی‌نشان (هسته‌ای) هستند و یا دربردارنده معنایی ضمنی و ارزش‌گذارانه هستند که در این صورت واژگان نشان‌دار (غیرهسته‌ای) نامیده می‌شوند (یارمحمدی، ۱۳۹۱: ۶۷ و ۶۸). برای مثال دارا برای تأکید بر موقعیت پست‌تر اسکندر، او را با واژه نشان‌دار «هیچ و کمتر ز هیچ» توصیف می‌کند. کلمه «هیچ» و تکرار ارزش‌گذارانه آن، شدیدالحن‌ترین واژگان حوزه معنایی خود است. در ادامه دارا برای تهدید اسکندر از واژه «گوش‌پیچ» استفاده می‌کند:

اگر نه چنانکه دهم گوش‌پیچ که دانی که هیچی و کمتر ز هیچ
(نظامی، ۱۴۰۰: ۱۸۶)

کلمه «گوش‌پیچ» که در خانواده معنایی کلمه «مجازات» قرار دارد، کاملاً نشان‌دار است. پیچاندن گوش روشی از مجازات است که معمولاً کسی در جایگاه برتر (پدر، معلم، خداوند) درباره کسی در جایگاه پست‌تر (فرزند، شاگرد، بنده) انجام می‌دهد. بنابراین می‌توان گفت استفاده از این واژه توسط دارا، به‌طورضمنی بر ادعای او بر داشتن قدرت بیشتر نسبت به

اسکندر دلالت می‌کند. اسکندر هم در نامه خود دو جا از درخواست دارا برای دادن جزیه از واژه «تمنا» استفاده می‌کند:

تمنای شه‌آنگه آید به دست / که در روی دریا توان پول بست
(همان: ۱۹۴)

تمنا یک واژه نشان‌دار است که بر خواستن یک چیز همراه با تواضع و فروتنی همراه است و معمولاً این درخواست از جایگاه پایین به جایگاه بالاست. اسکندر با انتخاب این واژه، تلاش دارد درخواست و یا بهتر بگوییم اجبار دارا برای دادن جزیه را نوعی درخواست عاجزانه معرفی کند. یا در این بیت

چو بهمن جوانی بر آن دارد / که تند اژدهای بیوباردت
(همان: ۱۹۴)

کلمه «اوباردن» به معنی بلعیدن و نشان‌دار است. اسکندر به‌جای استفاده از واژه خنشای «خوردن» از کلمه اوباردن استفاده می‌کند که به‌نوعی شدت عمل اژدها و زبونی بهمن را نشان می‌دهد. در جای دیگری، اسکندر با واژه «لاف زدن» ادعاهای برتری جویانه دارا را نقد می‌کند. این واژه نیز نشان‌دار و بیانگر نوعی ادعای دروغین است.

مزن بیش از این لاف گردنکشی / که خاکی به گوهر، نه از آتشی
(همان: ۱۹۳)

نمونه‌هایی از این دست در هر دو نامه زیاد است و با مطالعه آنها به‌خوبی ادعای قدرتمندی هر دو طرف و تلاششان برای اثبات برتری خود و تحقیر دیگری را از زبان نظامی می‌توانیم ببینیم.

۲-۱-۵- استعاره‌ها

استعاره‌ها هم حامل ارزش‌گذاری‌های ایدئولوژیک هستند؛ بنابراین تعبیر استعاره تنها منحصر به یک متن ادبی نیست بلکه می‌تواند در یک متن غیرادبی هم دیدگاه‌های ایدئولوژیک گوینده را بیان کند. به تعبیر فرکلاف «استعاره وسیله‌ای برای بازنمایی جنبه‌ای از تجربه برحسب جنبه‌ای دیگر از آن است» (فرکلاف، ۱۳۹۹: ۱۶۴). آنچه از استعاره در این قسمت موردنظر ماست، همه تصاویر شعری از جمله انواع تشبیه و انواع استعاره است.

در / اسکندرنامه، دارا از تشبیه و استعاره در توصیف خود و اسکندر استفاده کرده است. مشبه‌به‌هایی که برای اسکندر می‌آورد همگی منفی (طفل، کژدهم، مار، پرپشه) و مشبه‌به‌هایی که برای خود می‌آورد همگی مثبت و تأکیدی در جهت قدرتمندی اوست (شیر،

اژدها، گرگ، سر، آهن، پیل، کوه سنگ). در نامه اسکندر بسامد بالای استعاره‌ها و تشبیه‌ها، در توصیف دو شخصیت اصلی است با این تفاوت که اسکندر مانند دارا علاقه‌ای ندارد که به-طور مطلق خود را برتر و دشمن را فروتر نشان دهد؛ درمقابل سعی می‌کند با کمک همان استعاره‌هایی که دارا در نامه خود از آنها استفاده کرده، بطلان دیدگاه‌های او را بیان کند. برای مثال دارا در جایی خود را به اسفندیار تشبیه می‌کند:

به من می‌رسد بازوی بهمنی که اسفندیارم به رویین‌تنی
(نظامی، ۱۴۰۰: ۱۸۸)

درمقابل اسکندر با تأکید بر همین تشبیه، دارا را نکوهش می‌کند:

زند دیو راهت چو اسفندیار که با رستم آیی سوی کارزار
(همان: ۱۹۴)

یکی از ویژگی‌های منفی دارا که مستقیم و غیرمستقیم به آن اشاره شده است، خوشگذران بودن اوست. اما دارا با تشبیه خود به خرگوش، خوشگذران بودن خود را منافی جنگاوریش نمی‌داند و آن را این‌گونه توجیه می‌کند:

حذر کن ز خشم جگرجوش من مباش ایمن از خواب خرگوش من
به خرگوش خفته مبین، زینهار که چندان که خسبد دود وقت کار
(همان: ۱۸۶ و نیز نک. همان: ۱۸۵ و ۱۹۳)

علاوه بر این اسکندر در جای‌جای نامه‌اش تلاش دارد خود را جنگجویی قدرتمند معرفی می‌کند؛ از این‌رو او حتی در تشبیه طبیعت هم از ابزار جنگی استفاده می‌کند (کمربند، نیام و شمشیر برای مشبه سپهر، زمین، آب).

۲-۲- دستور^۱

دستور زبان یک متن هم واجد ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی است. شکل قرار گیری کلمات در یک جمله، انواع جمله، عاملیت جمله، مثبت یا منفی بودن جمله، مقولۀ وجه و وجهیت و جز آن می‌تواند ارزش‌های ایدئولوژیکی متن را بر ما آشکار سازد. فرکلاف در این قسمت از دستور زبان هالیدی استفاده کرده است.

۲-۱-۲- انواع جمله

در این قسمت ما به دنبال جواب این پرسش هستیم که چه نوع فرایندها و مشارکت‌کنندگانی در متن مسلط هستند. به همین منظور، به تبعیت از روش فرکلاف، جملات متن منتخب را به سه دسته جمله‌های کنشی، جمله‌های رویدادی و جمله‌های توصیفی تقسیم کردیم. اطلاعات به‌دست‌آمده از دو نامه تقریباً یکسان است؛ در هر دو متن، جمله‌های کنشی بسامد بالایی دارد. (نامه دارا تقریباً ۵۶ درصد و نامه اسکندر تقریباً ۵۰ درصد). منظور از جمله‌های کنشی، جمله‌هایی با ساختار فاعل + مفعول (متمم) + فعل گذرا است که در آن دو مشارک در جایگاه کنشگر و کنش‌پذیر قرار می‌گیرد:

چنان‌ت دهم مالش از تیغ تیز که یا مرگ خواهی ز من یا گریز

(همان: ۱۸۵ و نک. ۵/۱۸۶، ۸/۱۸۶)

(۳/۱۸۸، ۳/۱۸۹)

در مصراع اول این بیت، دارا با قرار دادن خود در مقام کنشگر و قرار دادن اسکندر در مقام کنش‌پذیر، تلاش دارد جایگاه بالاتر خود را در نظام قدرت حفظ کند؛ این درحالی است که در سخنان اسکندر، کمتر جمله‌های کنشی با چنین ساختاری به چشم می‌خورد. در عوض نظامی تلاش دارد تا از زبان اسکندر، کنشگری خداوند را پررنگ جلوه دهد:

خدا دادت این چیرگی‌ها که هست مشو بر خدادادگان چیره‌دست

(همان: ۱۹۱ و نک. ۷/۱۹۱، ۱۲/۱۹۱)

بیت اخیر در نامه اسکندر و خطاب به دارا است. اسکندر در برابر دارا که همواره با غرور و نخوت از قدرت بالای خود سخن می‌گوید، تمامی قدرت‌ها را از جانب خداوند می‌داند و او را کنشگر اصلی معرفی می‌کند. سخنانی که از یک طرف تلاش نظامی برای ساختن شخصیتی دین‌دار و خدا‌باور از اسکندر را بیان می‌کند و از طرف دیگر نشان‌دهنده تعلق نظامی به برخی گفتمان‌های کلامی قرن ششم است.

بعد از جمله‌های کنشی، جمله‌های توصیفی بیشترین استفاده را در دو متن دارد (نامه دارا تقریباً ۳۰ درصد و نامه اسکندر تقریباً ۳۹ درصد). هر دو نامه جنبه توصیفی دارد؛ نویسندگان هم در آغاز که خداوند را ستایش می‌کنند و هم در متن نامه که خود و رقیب را توصیف می‌کنند، از جمله‌های توصیفی با ساختار فاعل + فعل اسنادی استفاده می‌کنند. جملاتی که در آن تنها یک مشارک جاندار یا غیرجاندار وجود دارد و صفتی به فاعل اسناد داده می‌شود.

دارا در مصراع اول بیت زیر، از جمله توصیفی در راستای نشان دادن قدرت و برتری خود استفاده می‌کند:

نژاده منم دیگران زیردست نژاد کیان را که یارد شکست
(همان: ۱۸۸ و نک. ۹/۱۸۷، ۵/۱۸۸، ۴/۱۸۹، ۱۴/۱۸۸)

و اسکندر در بیت زیر، خداوند را در جایگاه کنشگر قرار می‌دهد:
یکی کونه مانده هر یکیست همه هستی از ملک او اندکیست
(همان: ۱۹۰ و نک. ۱/۱۹۰، ۲/۱۹۰، ۵/۱۹۰، ۶/۱۹۱، ۷/۱۹۰)

جمله‌های رویدادی، جمله‌هایی با ساختار فاعل + فعل ناگذر هستند که در آنها یک مشارک جاندار یا غیرجاندار وجود دارد. این دسته از جملات در متن منتخب ما، با بسامد پایین (نامه دارا تقریباً ۱۴ درصد و نامه اسکندر تقریباً ۱۱ درصد) به چشم می‌خورد و اطلاعات ویژه‌ای به ما نمی‌دهد.

۲-۲-۲- فرآیند اسم‌سازی^۱

در فرآیند اسم‌سازی عنصر زمان، وجه و شخص در یک فعل حذف می‌شوند و ما تنها شکل مصدری فعل را داریم که بیانگر معنای فعل است. این فرآیند زمانی که در جهت پنهان‌سازی هویت کنشگر و یا بی‌اهمیت دانستن زمان و شخص باشد و در پشت آن اهداف ایدئولوژیک پنهان باشد، اهمیت می‌یابد. اسکندر در نامه خود و در بیان تلاش دارا برای گرفتن جزیه می‌گوید:

چه باید غروری برآراستن نه بر جای خویش آرزو خواستن
(همان: ۱۹۴)

در اینجا اسکندر با استفاده از فرآیند اسم‌سازی، نقش کنشگری دارا را کم‌رنگ می‌کند گویی می‌خواهد صرفاً یک حکم کلی را بیان کند. این موضوع در کنار قرائن دیگر به‌زعم ما نشانگر بیان غیرمستقیم اسکندر است. همچنین در جای دیگر و در مورد خود می‌گوید:

مرا نیز بایست برخاستن و لشکر آراستن سپه راندن از ژرف‌دریا برون
گشادن به شمشیر دریای خون
(همان: ۱۹۵)

1. Nominalization

در این بیت نیز ما با تقلیل فعلی مواجهیم که می‌تواند بیانگر این موضوع باشد که همهٔ این اعمال از دید من اسکندر بی‌اهمیت و ساده است.

۲-۲-۳- وجه جمله^۱

فرکلاف وجوه جمله را این چنین تقسیم‌بندی می‌کند:

الف- وجه خبری: در این نوع جملات، گوینده یا نویسنده در نقش اطلاع‌دهنده و مخاطب در نقش دریافت‌کننده قرار می‌گیرد. برای مثال در این بیت از زبان دارا:

به سختی کشی سخت چون آهنم که از پشت شاهان رویین‌تنم
(همان: ۱۸۸)

دارا صرفاً ارائه‌دهندهٔ گزارشی دربارهٔ خود است و اسکندر در جایگاه مخاطبی که گزارش دارا را دریافت می‌کند. در این شکل از وجه جمله، گوینده و مخاطب جمله در جایگاه یکسانی قرار گرفته‌اند.

ب- وجه پرسشی: در جمله‌هایی با وجه پرسشی، گوینده یا نویسنده در نقش طلب‌کننده و مخاطب در نقش ارائه‌دهنده است:

به هم‌پنجه‌ای با منت یار کو؟ سپاهت کجا و سپهدار کو؟
(همان: ۱۸۵)

در این جمله و به‌طور کلی جمله‌هایی با وجه پرسشی، جایگاه گوینده/ نویسنده با جایگاه مخاطب یکسان نیست؛ بلکه بالاتر است. خواستن اطلاعات، معمولاً از جایگاه بالای قدرت صورت می‌گیرد.

ج- وجه امری: در جمله‌هایی با وجه امری گوینده یا نویسنده، طلب‌کننده و مخاطب، فرمانبردار است. وجهی که جمله را در بالاترین جایگاه قدرت قرار می‌دهد:

خداوند ملکم به پیوند خویش مشو عاصی اندر خداوند خویش
(همان: ۱۸۸)

سپاس خدا کن که بر ناسپاس نگوید ثنا مرد مردم‌شناس
(همان: ۱۹۱)

در مثال اخیر، بیت اول از زبان دارا و بیت دوم از زبان اسکندر، نشان می‌دهد که هر دو پادشاه تلاش دارند جایگاه خود را در روابط قدرت حفظ کنند.

در بررسی بسامد وجوه جملات در دو نامه، نتایج زیر به دست آمد.^(۱)

جدول (۱)

وجه جمله	نامه دارا	نامه اسکندر
وجه خبری	٪ ۶۲	٪ ۷۵
وجه پرسشی	٪ ۱۱	٪ ۷
وجه امری	٪ ۲۳	٪ ۱۶٫۵
وجه عاطفی	٪ ۴	٪ ۱٫۵

براساس این جدول می‌توان نتیجه گرفت که دارا از گفتمان قدرت بیش از اسکندر در سخناناش استفاده می‌کند. تا قبل از جنگ دارا و اسکندر، جایگاه قدرت سیاسی دارا به‌عنوان پادشاه سرزمین ایران، وسیع‌تر و استوارتر از اسکندر بوده است اما جنگ همه‌چیز را عوض می‌کند.^(۲)

۲-۲-۴- وجهیت^۱

وجهیت در زبان فارسی تعاریف متعددی دارند و هریک از دستورنویسان ایرانی به شکلی مقوله وجهیت را تعریف کرده‌اند. ما در اینجا با تعریفی از وجهیت سروکار داریم که تلقی گوینده یا نویسنده از فعل، همراه با اجازه و امکان (توانستن)، احتمال و توصیه (شایستن) و اجبار و الزام (بایستن) است. بنابراین می‌توانیم میزان اقتدار گوینده یا نویسنده را در یک متن ارزیابی کنیم. وجهیت خود شامل دو دسته وجهیت رابطه‌ای و وجهیت بیانی است. اگر جهت اقتدار نویسنده به سمت مخاطب خود باشد با وجهیت رابطه‌ای سروکار داریم. در هر دو نامه، هدف دارا و اسکندر، نشان دادن میزان اقتدار خود در قالب واژگان و نحو جملات است؛ از این‌رو ما با اشکال گوناگون وجهیت مواجه هستیم.

در توضیح وجهیت بیانی، فرکلاف می‌گوید: «اگر مسئله اقتدار گوینده یا نویسنده در رابطه با احتمال یا صدق بازنمایی واقعیت مطرح باشد، ما با وجهیت رابطه‌ای سروکار داریم» (فرکلاف، ۱۳۹۹: ۱۷۵). براین اساس، ابیات زیر را می‌توان دارای وجهیت بیانی دانست:

نشاید همه‌ساله گرگینه دوخت خر و رشته یک‌بار باید فروخت
(نامه دارا/ احتمال) (نامه دارا/ اجبار) (نظامی، ۱۴۰۰: ۱۸۶)

دارا در قالب مثل و کنایه به اسکندر می‌گوید که امکان ندارد همیشه در جنگ‌ها پیروز باشد، گاهی نیز ممکن است شکست بخورد و غرامت بدهد. این جمله نوعی توصیه و هشدار به اسکندر است. اسکندر هم از این شکل صحبت کردن در نامه او استفاده می‌کند. آنجا که در جواب دارا به بخشش ملک و پادشاهی موروثی‌اش می‌گوید:

پنیراب دادن نشاید به میش که یابد در او قطره خون خویش
(نامه اسکندر / توصیه) (همان: ۱۸۶)

در نامه اسکندر با شکل خاصی از وجهیت بیانی از نوع اجبار مواجه هستیم. آنجا که اسکندر با ابزار وجهیت بیانی، حذف مسندالیه، مجهول سازی و استفاده از جمله پرسشی، ضمن غیرمستقیم خطاب قرار دادن دارا، عاملیت او را تقلیل می‌دهد و از این طریق قدرت خود را آشکار می‌سازد:

به شاخی چه باید در آویختن که نتوان از او میوه‌ای ریختن
(نامه اسکندر / اجبار) (همان: ۱۹۴)

چه باید غروری برآراستن نه بر جای خویش آرزو خواستن
(نامه اسکندر / اجبار) (همان: ۱۹۴)

فعل وجهی «بایستن» در کنار حرف پرسشی «چه» در جمله‌ای با مفهوم استفهام انکاری، معنای «نباید» می‌دهد. درواقع فعل وجهی، منفی شده است و درجه اقتدار گوینده را بالاتر برده است.

۲-۲-۵- ضمائر^۱

کاربرد ضمائر هم می‌تواند ارزش رابطه‌ای در یک متن را بازگو کند و بیانگر اقتدار نویسنده یا گوینده باشد. در متن هر دو نامه، کاربرد ضمیر «من» و «تو» به‌خاطر ژانر زبانی نامه، فراوان است (نامه دارا: من: ۱۹ بار، تو: ۱۱ بار و نامه دارا من: ۲۵ بار و تو ۱۵ بار)، که تا اینجا ارزش‌های تحلیل گفتمانی ندارد اما اسکندر در نامه خود چند بار از ضمیر «من و تو» استفاده می‌کند:

مرا و تو را مایه باید نخست که تا زو بسازیم چیزی درست
(همان: ۱۹۰ و نک. ۵/۱۹۱، ۳/۱۹۶)

1. Pronouns

این شکل خاص استفاده اسکندر از ضمیر، می‌تواند بیانگر تلاش اسکندر در برابر دانستن خود با دارا باشد. (همان‌طور که در ابیات دیگری نیز به این موضوع اشاره کرده است.) از طرفی استفاده از ضمیر «ما» و در اینجا ضمیر «من و تو» بیانگر این است که نویسنده این اقتدار را دارد که از طرف دیگران سخن بگوید.

۲-۲-۶- شیوه‌های اقناعی

فرکلاف در لایه توصیف از ارزش‌های بیانی در لایه واژگانی و دستوری صحبت می‌کند. توضیحات او از ارزش‌های بیانی و اهمیت تحلیل گفتمانی آن چنان واضح نیست و بیشتر بر انواع شیوه‌های اقناعی تأکید می‌کند. ما در این قسمت به اختصار انواع شیوه‌های اقناعی شامل سوگند، تشویق، ترغیب، نصیحت، هشدار، تهدید، مفاخره و ملامت را در دو متن منتخب پیگیری می‌کنیم.

هدف هر دو پادشاه، اقناع طرف مقابل برای تسلیم در برابر خود است به‌همین دلیل طبیعی است که در هر دو نامه از انواع روش‌های ترغیبی از نصیحت و ترغیب گرفته تا هشدار و تهدید استفاده کنند و البته بیش از هر چیز از هشدار و تهدید. بسامد این جملات تقریباً یکسان است با این تفاوت که بیان دارا بیشتر به‌صورت مستقیم (نک. همان: ۳/۱۸۶، ۱۰/۱۸۶، ۱/۱۸۷، ۳/۱۸۷، ۱۴/۱۸۸، ۱۵/۱۸۸، ۲/۱۸۹، ۳/۱۸۹ (نصیحت)، ۳/۱۸۵، ۳/۱۸۹ (ترغیب و تشویق)، ۷/۱۸۶، ۲/۱۸۷، ۱/۱۸۹ (هشدار)، ۶/۱۸۵، ۷/۱۸۵، ۵/۱۸۶، ۳/۱۸۸، ۵/۱۸۹ (تهدید))، و بیان اسکندر بیشتر به‌صورت غیرمستقیم (نک. همان: ۱۰/۱۹۱، ۱۱/۱۹۳، ۱/۱۹۴، ۳/۱۹۴، ۱۴/۱۹۴، ۳/۱۹۵ (نصیحت)، ۱۰/۱۹۳، ۱۳/۱۹۵، ۱۴/۱۹۵، ۵/۱۹۶ (هشدار و ترغیب)، ۱۱/۱۹۱، ۷/۱۹۳، ۵/۱۹۴، ۱۰/۱۹۴ (هشدار)، ۷/۱۹۲، ۸/۱۹۲، ۲/۱۹۳، ۲/۱۹۵ (تهدید)) است. به‌طور کلی زبان دارا تندتر از زبان اسکندر است. علاوه‌براین، هر دو شاه برای تأکید بر تهدیدهای خود، به مقدساتشان سوگند محکمی می‌خورند (نک. همان: ۱۸۵/۱۰-۸ نامه دارا ۷/۱۹۲-۳).

هر دو شاه برای ترغیب مخاطب خود برای صلح و تسلیم، به دنبال اثبات توانایی و قدرت خود هستند. زبان دارا، زبانی برتری‌جویانه است. او خود را بهتر و مناسب‌تر از هرکسی برای سلطنت می‌داند و برای اثبات نظر خود، بیش از هر چیز بر نسب شاهانه خود تأکید و به فراوانی به آن مفاخره می‌کند و در کنار آن رقیب خود را زیردست و لایق تحقیر می‌داند.

نکو داستانی زد آن شیر مست که با زیردستان مشو زیردست

(همان: ۱۸۵)

درمقابل اسکندر، برای ترغیب طرف مقابل برای پذیرش قدرت خود، بیش از هرچیز بر توانایی نظامی‌اش تأکید و به آن افتخار می‌کند:

ببین تا به هنگام کین‌گستری چه خون راندم از زنگی و بربری
(همان: ۱۹۵)

او برخلاف دارا به قدرت سیاسی خاندانش تأکید نمی‌کند بلکه به دین برتر آنها افتخار می‌کند و در کنار آن خود را به دلیل توانایی‌های نظامی، هم‌سنگ و برابر با دارا می‌داند:

جهان گر تو را داد کاری به دست مرا نیز دستی در این کار هست
(همان: ۱۹۵)

علاوه بر این زبان اسکندر، زبانی منطقی و مبتنی بر استدلال است. او کمتر دارا را تحقیر می‌کند. در عوض در تلاش است تا با همان ادعاهای او، بطلان عقیده دارا را اثبات کند. این موضوع احتمالاً علاقه‌مندی بیشتر نظامی به شخصیت اسکندر و تلاش برای شخصیت‌سازی او بر پایه عقلانیت و دینداری را نشان می‌دهند. هر دو شاه برای اقناع طرف مقابل از تمثیل به فراوانی استفاده می‌کنند.

۲-۲-۷- پیوند جملات^۱

این قسمت به دنبال این پرسش می‌آید: «جملات به چه صورت با یکدیگر پیوند یافته‌اند؟» هدف فرکلاف از این بحث، یافتن شیوه ایجاد انسجام در یک متن است. جملات ساده، با کمک حرف ربط به هم پیوند می‌یابند. اینکه شیوه قرارگیری حروف ربط در یک جمله مرکب چگونه باشد و نوع آن حروف ربط، می‌تواند ما را در شناسایی برخی وجوه پنهان در متن یاری کند. برای مثال دارا با کمک حرف شرط «تا»، به اسکندر می‌فهماند که او اگر تسلیم شود، دارا حامی اوست و اگر بجنگند، از بین خواهد رفت:

درشتی رها کن به نرمی گرای ز جایم مبر تا بمانی به جای
(همان: ۱۸۹)

بیانی که نشان می‌دهد دارا تلاش می‌کند جایگاه قدرت خود در برخورد با اسکندر را حفظ کند. اسکندر بیش از دارا از حروف ربطی منطقی^۲ استفاده می‌کند. به‌طور کلی نظامی علاقه دارد بیان اسکندر را متناسب با شخصیت او به شکلی خردمندانه و فیلسوفانه نشان دهد. در

1. Connection of Sentence

2. Logical conjunction

ابتدای نامه و قسمت ستایش، اسکندر در قالب یک متکلم با ما سخن می‌گوید. او در تلاش برای اثبات وحدانیت خدا و شناخت او از طریق توجه به مظاهر طبیعت است. در این قسمت سخنان اسکندر بیشتر توصیفی است. او سعی می‌کند که خداوند را صاحب قدرت مطلق و منشأ هر چیز از جمله پادشاهی خود و دارا بداند.^(۳) اسکندر در برابر سخنان دارا که او را تحقیر می‌کند و لایق پادشاهی نمی‌داند، بر خداداده بودن پادشاهی خود تکیه می‌کند و این موضوع را با حرف شرط منطقی بیان می‌کند:

مرا گر کند در جهان تاجدار عجب نیست از بخشش کردگار
(همان: ۱۹۱)

در ادامه و در جهت برابر دانستن خود و دارا، بر این نکته پافشاری می‌کند که قدرت او هم از جانب خداست، «پس» نباید با گردنکشی و چیره دستی نعمت‌های خدا را ناسپاس باشد:

خدا دادت این چیرگی‌ها که هست [پس] مشو بر خدادادگان چیره‌دست
(همان: ۱۹۱)

بین دو مصراع حرف ربط «پس» در ژرف‌ساخت جمله وجود دارد. به این ترتیب دشمنی دارا با خودش را دشمنی با خدا و ناسپاسی در برابر او می‌داند. در ابیات زیر هم اگرچه در روساخت جمله از حرف ربط استفاده نشده است، مفهوم جمله مفهومی منطقی است:

ز زنگی نه‌ای آدمی‌خوارتر نه از بربری مردم‌آزارتر
ببین تا به هنگام کین گستری چه خون راندم از زنگی و بربری
(همان: ۱۹۵)

این دو بیت را می‌توان در قالب یک استدلال منطقی نشان داد: قضیه اول: تو از زنگی و بربری خونخوارتر (قوی‌تر) نیستی. قضیه دوم: من زنگی و بربری را شکست دادم. نتیجه: من تو را شکست می‌دهم.

اسکندر در تلاش برای برابری دانستن خود و دارا سعی می‌کند با کمک حرف ربط «اگر» و «نیز» خود را هم‌سنگ دارا معرفی کند:

جهان گر تو را داد کاری به دست مرا نیز دستی در این کار هست
(همان: ۱۹۵ و نک. ۸/۱۹۵، ۹/۱۹۵)

۲-۳- ساختارهای متنی

۲-۳-۱- قراردادهای تعاملی

قراردادهای تعاملی در متون گفت‌وگو محور چون انواع مکالمه‌ها، مصاحبه‌ها، مناظره‌ها و نیز پرسش‌های درسی به چشم می‌خورد و از این رو واجد ارزش رابطه‌ای است. قراردادهای تعاملی در نظام نوبت‌گیری صورت می‌گیرد و شامل کنترل صحبت توسط یک مشارک، قطع صحبت دیگران، اجبار دیگران به صریح‌تر صحبت کردن، صورت‌بندی مکالمه و کنترل موضوع صحبت می‌شود. ژانر متون منتخب ما نامه است و به جز مورد آخر آن هم به شکلی محدود، قوانین نظام نوبت‌گیری در متن را نداریم.

تعامل اسکندر و دارا تنها به نامه‌نگاری محدود نبوده است. بلکه پیش از نامه هم دو مرتبه از طریق فرستادن پیک و نیز سخن گفتن نمادین، دو شاه با هم در ارتباط بوده‌اند. شروع‌کننده تعامل دارا است اما پایان‌بخش و پیروز گفت‌وگوها اسکندر. اسکندر همان‌طور که در گفت‌وگوی نمادین خود با دارا، کنترل را بر عهده داشت و برنده مکالمه بود، در نامه هم با اشراف بر سخنان دارا، کنترل موضوع صحبت را به دست گرفت. او در مقدمات بیان استدلالی خود، از سخنان دارا استفاده و ضمن تأیید ابتدایی آن، درنهایت ادعاهای دارا را رد و نظر خود را اثبات کرد. نمونه‌هایی از این دست ابیات، در بخش مربوط به پیوند جملات و استعاره‌ها بیان شد. برای مثال دارا در بیت زیر، خود را در داشتن قدرت جنگاوری و نرمش داشتن به کوه سنگ تشبیه می‌کند:

من از ساکنی هستم آن کوه سنگ که با جنبش آهسته دارد درنگ
(همان: ۱۸۹)

اما اسکندر با تأیید شباهت دارا به کوه سنگ، با واژگان متفاوت، کوه سنگ را هم شکست‌پذیر و متزلزل توصیف می‌کند:

مبین گنبد کوه را سنگ‌بست مگو سنگ را کی درآید شکست
چو آرد زمین‌لرزه ناگه نبرد برآرد به‌آسانی از کوه گرد
(همان: ۱۹۵ و ۱۹۶)

به نظر می‌رسد نظامی علاقه دارد کنترل موضوع صحبت و قدرت در نامه‌نگاری را به اسکندر بدهد.

۲-۳-۲- ساختارهای گسترده‌تر در متن

در این قسمت تکرار یک موضوع، حذف یک موضوع و ترتیب قرارگیری یک موضوع در ساختار گسترده‌تر متن مورد بررسی قرار می‌گیرد. بررسی همه این موارد می‌تواند ارزش تحلیل گفتمانی داشته باشند. ما در اینجا مورد اول و دوم را بررسی می‌کنیم.

در نامه دارا، موضوعات زیر تکرار می‌شوند: تأکید بر قدرت و جباریت خدا، تکرار تفاخر به‌ویژه به نسب و نژاده، تکرار تهدید و تحقیر اسکندر؛ در نامه اسکندر هم تأکید بر خواست و اراده خدا، تکرار برتری نظامی خود، تکرار تردید در بزرگی دارا و خاندانش و تکرار هشدار و تهدید به چشم می‌خورد. این درحالی است که دارا در نامه‌اش، اشتباه‌های خاندان خود و نیز ادعان به قدرت اسکندر را حذف می‌کند و اسکندر نیز پیمان‌شکنی خود در برابر دارا را بیان نمی‌کند.

۳- نتیجه‌گیری

اسکندر در منابع ادبی، تاریخی فارسی و به‌ویژه اسکندرنامه‌ها، عموماً چهره‌ای محبوب و دوست‌داشتنی دارد. از میان تمامی این آثار، تصویر اسکندر در *اسکندرنامه* نظامی به‌گونه‌ای ویژه منعکس می‌شود. نظامی، شاعر توانمند قرن ششم، *اسکندرنامه* را متأثر از بافت زمانی و مکانی خاصی که در آن پرورش یافته، می‌سراید. او تلاش دارد، دیدگاه خود درباره «شهریار آرمانی» را در قالب شخصیت اسکندر معرفی کند و به‌این ترتیب اندیشه‌های سیاسی خود را بیان نماید. اسکندر، قهرمان داستان نظامی و موردعلاقه اوست و درمقابل، دارا ضدقهرمان است. به‌این ترتیب داستان کشمکش این دو نفر در *اسکندرنامه* نظامی به‌گونه‌ای متفاوت بیان می‌شود. تفاوتی که می‌تواند نتیجه گزینش‌های آگاهانه نظامی، از ظرفیت‌های زبان فارسی و نیز کاملاً ناخودآگاه و تحت‌تأثیر محیط فرهنگی-تاریخی باشد. در این پژوهش لایه توصیف در روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، به کمک ما آمد تا متن دو نامه از *شرف‌نامه* را بررسی کنیم و نگرش نظامی در ساختن شخصیت دارا و اسکندر را آشکار سازیم.

دو نامه‌ای که اسکندر و دارا، پیش از شروع جنگ برای هم نوشتند، عرصه مبارزه سیاسی و ایدئولوژیک آنها است. اسکندر و دارا پیش از شروع جنگ، در قالب واژگان به مبارزه با یکدیگر پرداختند. آنها در هر دو نامه در پی اثبات برتری خود هستند. موضوعی که با کمک واژگان نشان‌دار، استعاره‌ها، انواع جمله، وجه جمله، وجهیت، شیوه‌های اقناعی و پیوند جملات

قابل پی‌جویی است. نظامی شخصیت دارا را، پرنخوت، مغرور، انحصارطلب، بی‌خرد، کهنه‌گرا و خوشگذران معرفی می‌کند. در حالی که نظامی اسکندر را شخصیتی خردمند، خداترس، جنگجو، جوان و قدرتمند بازمی‌شناساند. در ابتدای داستان، دارا در جایگاه قدرت است و متناسب با این جایگاه تلاش می‌کند بر برتری نژادی و قدرت سیاسی خود پافشاری کند. برای این منظور به کمک شمول معنایی و استعاره به نیاکان پادشاهش افتخار می‌کند و با عبارت‌بندی افراطی، تضاد معنایی، واژگان نشان‌دار، انواع جمله و شیوه‌های اقناعی، ضمن تحقیر اسکندر، مغرورانه برتری خود را بیان می‌کند. درمقابل اسکندر، قدرت را خاص خداوند می‌داند و خود را به‌خاطر دینداری، خردمندی و قدرت نظامی برتر از دارا معرفی می‌کند؛ موضوعی که با بررسی شمول معنایی، تضاد معنایی، فرآیند اسم‌سازی، شیوه‌های اقناعی و پیوند جملات فهمیده می‌شود. در سراسر نامه، نظامی بر خردمند بودن اسکندر تأکید کند و درمقابل دارا را با استفاده از شمول معنایی و تضاد معنایی، بی‌خرد جلوه دهد. از طرف دیگر تضاد معنایی و استعاره‌ها نشان‌دهنده تمایل نظامی به معرفی شخصیت دارا در قالب شاهی تن‌پرور و خوش‌گذران است. درنهایت تضاد شخصیت دارا و اسکندر، با صفت کهنگی و جوانی در قالب عبارت‌بندی افراطی و تضاد معنایی بر ما آشکار می‌گردد.

علاوه بر موارد بالا، از خلال نامه اسکندر به دارا، با کمک ابزار فرآیند اسم‌سازی، شیوه‌های اقناعی و وجهیت، متوجه غیرمستقیم صحبت کردن او خواهیم شد؛ موضوعی که هم می‌تواند بیانگر قدرت زبان‌آوری اسکندر باشد و هم جایگاه پایین‌تر سیاسی اسکندر نسبت به دارا پیش از شروع جنگ را نشان دهد. شاید هم این ویژگی اسکندر، تبلور قدرت سخنوری خود نظامی در قامت شخصیت آرمانی‌اش باشد.

پی‌نوشت

- ۱- در این جدول درصدها تقریبی است و وجه عاطفی فراتر از وجوه سه‌گانه بررسی شده است.
- ۲- توجه به این نکته ضروری است که تعیین وجه جمله، همیشه نشان‌دهنده یک الگوی ثابت در تعیین جایگاه گوینده/ نویسنده و مخاطب نیست. زیرا به قول فرکلاف اولاً بین وجه‌ها و وضعیت قرار گرفتن فاعل‌ها، رابطه یک‌به‌یک وجود ندارد و ثانیاً مجموعه بسیار غنی و متنوعی از جایگاه‌ها فاعل‌ها در جمله قابل‌شناسایی است (فرکلاف، ۱۳۹۹: ۱۷۴). برای مثال در مصراع دوم بیت زیر، دارا در قالب یک جمله پرسشی، به اسکندر دستور می‌دهد که با نافرمانی در برابر دارا در مقام فرمانروا، به خودش آسیب نرساند.

منم سر، دگر سروران پای و دست
سر خویشان را چه باید شکست؟
(نظامی، ۱۴۰۰: ۱۸۷)

یا در مثالی دیگر:

به شاخی چه باید در آویختن
که نتوان از او میوه‌ای ریختن؟
(همان: ۱۹۴)

در این جمله به ظاهر پرسشی، اسکندر در حقیقت می‌خواهد دارا را از خراج‌خواهی‌اش نهی کند و کار او را به بیهودگی تلاش برای میوه خوردن از یک شاخه غیرقابل دسترس توصیف کند. یا در بیت زیر:
چنانست دهم مالش از تیغ تیز
که یا مرگ خواهی ز من یا گریز
(همان: ۱۸۵)

اگرچه با وجه خبری مواجه هستیم، ساختار کلی جمله و لحن گوینده، بیانگر جایگاه بالاتر اوست.

۳- دل و دیده را روشنایی از اوست/ مرا و تو را پادشایی از اوست (همان: ۱۹۱).

منابع

- ابی البرکات، عبدالکافی. (۱۳۸۷). *اسکندرنامه*، تصحیح ایرج افشار. تهران: چشمه.
- اروجی، فاطمه. (۱۳۹۳). «بررسی تحول مؤلفه‌های هویت ملی از منظر اندیشه سیاسی در ایران از اسکندر غاصب تا اسکندر ذوالقرنین». *تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام*، ۴ (۸)، ۲۴-۱.
- امیدسالار، محمود. (۱۳۹۰). «اسکندر از هجوم تا جذب». *جستارهای نوین ادبی*، (۱۷۴)، ۶۴-۳۹.
- امینی شلمزاری، زهرا. (۱۴۰۰). *تحلیل گفتمان انتقادی زبان حماسی، غنایی و عرفانی در منظومه‌های نظامی*، (پایان‌نامه دکتری). دانشکده ادبیات و علوم انسانی. اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- امینی شلمزاری و نصرافهانی، زهرا و محمدرضا و روضاتیان، مریم. (۱۴۰۲). «مقایسه گفتمان ارسطو، افلاطون و سقراط در *اقبال‌نامه* براساس رویکرد تحلیل انتقادی گفتمان فرکلاف». *نقد و نظریه ادبی*، ۸ (۲)، ۵۳-۲۷.
- پیرنیا، حسن. (۱۳۴۴). *تاریخ ایران باستان*، تهران: کتابخانه ابن سینا.
- ثروت، منصور. (۱۳۷۰). *گنجینه حکمت در آثار نظامی*، تهران: امیرکبیر.
- ثروتیان، بهروز. (۱۳۸۸). *هنر و اندیشه نظامی گنج‌ای*، تهران: همشهری.
- ثروتیان، بهروز. (۱۳۹۶). *شهریند گنج، به کوشش علیرضا قوچه‌زاده*. تبریز: آیدین.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۲). *پیرگنج در جست‌وجوی ناکجاآباد: درباره زندگی، آثار و اندیشه نظامی*، تهران: سخن.

- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۰). «ملاحظات دربارۀ داستان اسکندر مقدونی و اسکندرنامه‌های فردوسی و نظامی». *ایران‌شناسی*، (۱۱)، ۴۸۱-۲۶۹.
- صفوی، حسن. (۱۳۶۴). «اسکندر و ادبیات ایران و شخصیت مذهبی اسکندر». تهران: امیرکبیر.
- فرکلاف، نورمن. (۱۳۹۹). *تحلیل گفتمان انتقادی*، ترجمه روح‌الله قاسمی. تهران: اندیشه احسان.
- فیروزمندی شیره‌چینی، بهمن و رهبر، مهدی و ده‌پهلوان، مصطفی. (۱۳۹۲). «از اسکندر گجستک تا اسکندر ذوالقرنین (ارزیابی و تحلیل آشفستگی منابع تاریخی اسکندر مقدونی)». *پژوهش‌های ایران‌شناسی*، ۳ (۱)، ۸۴-۶۵.
- کرمی، محمدحسین. (۱۳۸۳). «اسکندر - ایران - نظامی». *نثرپژوهی/دب فارسی*، (۲۱)، ۱۷۲-۱۳۱.
- مدبری، محمود و حسینی‌سروری، نجمه. (۱۳۸۷). «از تاریخ روایی تا روایت داستانی مقایسه‌ شیوه روایت‌گری در اسکندرنامه‌های فردوسی و نظامی». *پژوهش‌های ادب عرفانی*، (۶)، ۱۲۸-۱.
- نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف. (۱۴۰۰). *شرف‌نامه*، تصحیح حسن وحید دستگردی. تهران: قطره.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۹۱). *درآمدی بر گفتمان‌شناسی*، تهران: هرمس.

روش استناد به این مقاله:

بحرینیان، زهرا؛ روضاتیان، سیده مریم؛ ذاکری‌کیش، امید و آگونه جونقانی، مسعود. (۱۴۰۳). «بازنمایی شخصیت اسکندر و دارا در دو نامه از اسکندرنامه نظامی با توجه به لایه توصیف در رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی». *نقد و نظریه ادبی*، ۱۹ (۲): ۵۷-۸۰.
DOI:10.22124/naqd.2024.28218.2603

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

